

Értéktelen testek

NEMES Z. MÁRIÓ: BAUXIT

Palimpszeszt – PRAE.HU
Budapest, 2010
88 oldal, 1990 Ft

Nemes Z. Mária hangja egyéni a kortárs magyar költészetben. Természetesen bizonyos értelemben mindenkié az. Van azonban egy döntő különbség néhány újonnan jelentkező fiatal költészetére és a legújabbnak tekintett magyar irodalom intézményesen is vezető, már egy ideje a közoktatásban is polgárjogot nyert kánon irodalomszemlélete között. A legfiatalabb költőgeneráció megszabadult már a nyelvi megelőzőség frusztráló tapasztalatától, legalábbis ez nem olyan értelemben nyomasztja őt, mint a műfaji kánonokkal való párbeszédet sürgető, a pastiche-sal, a paródiával kísérletező és a befogadást intertextuális rejtvényfejtésként tételező posztmodern költészet. Nem a hagyomány levetkezésének vagy újraírásának kényszere vezeti, hanem szokatlan merészséggel a saját, egyéni költői hang kialakításáért lép fel.

Természetesen minden költő egyben olvasó is, így nehéz kicentizni, hogy koncepciója mennyiben válasz egy korábbi szövegtradícióra, és mennyiben lép fel önmaga jogán. De Nemes Z. Mária minden öncélú irodalmiaskodó cicomától mentes, a lényegre koncentráló verseit olvasva úgy látszik, hogy először a saját hangját igyekezett meglegelni, és csak ezután kereste fel a vele párbeszédbe hozható hagyományokat. Ebben a törekvésben van valami mélyen lírai. Nemes Z. Mária lírai alkat. Mikor eddigi rövid, de sokrétű – költői, kritikus és szakírói – pályájának ismerői olvassák ezt a kijelentést, bizonyára megmosolyogják. Mégis azt kell mondanom, hogy a saját hang megtalálásának és megszólaltatásának öröme ott kell, hogy pulzáljon e költészet mögött, hiszen még ahhoz is elég energiát szabadított fel, hogy a szerző a *Bauxit* c. új kötetében az előző könyvének (*Alkalmi magyarázatok a húsról*) témavilágát és hangnemét folytassa egyre magabiztosabban.

A szerző sajátos poétikájához az egyik lehetséges kulcsot az új kötetből *Az emberábrázolás nehézségei* c. vers Petriáthallásai adhatják. A Petri-párhuzam már az *Alkalmi magyarázatokban* is nyilvánvaló volt, és a jelen vers is félreérthetetlenül megidéri a *Magyarázatok M. számára* költőjét. A cím révén *A szerelmi költészet nehézségeiről* juthat eszünkbe, de felbukkan a szövegben a „napsütötte sáv” is, amelynek egy

emlékezetes motívumára, a nemi aktus megkönnyítésére szolgáló vajra Nemes Z. Márió költeménye hiányként hivatkozik: „Ebből a sávból kimaradt a vaj,/ csak azért, hogy jobban fájjon.” De nemcsak a vaj, ez a meleg, puha, beuysi anyag hiányzik a költemény világából, hanem az a válasz is, amelyet Petri György ad az individuuum egzisztenciális fenyegetettségére. Petri nagyszabású verse az irónián túli katarzis lehetőségét mutatja meg, amelynek a garanciája a pince sötétjéből és nyomasztó valóságából a vakító napfényre emelkedő én már-már misztikus élménye. Petri versében a főhős tekintete a „napsütötte sávot” olyan jellé avatja, amely valamiért életbevágóan fontos lesz számára, noha önmagában nem több, mint egy árnyékmentes zóna a járdán. Ezzel szemben Nemes Z. Márió versében a szereplő figyelme nem szenteli fel tárgyát, hanem meghagyja a maga érdektelenségében: „Nem vagyok rosszabb az átlagnál, de/ végül is mindez utánzás. Ahogy egy/ idősebb férfi kitüremkedő részeit/ nézem. Vagy egyszerűen csak/ nevetek.” Nemes Z. szövege, akárcsak Petrié, szintén túlmegy az irónián, ahol azonban csak az üresség, a mirelithúsok hidege várja az olvasót. A dolgoknak az ember által rájuk ruházott értelméről való önkéntes lemondás már a vers elejétől fogva eldöntött tény: „Van kályhájuk, és hordtak szenet is,/ de a hűtőben laknak, mert ott hideg van.” (27)

A világot és önmagát értelmező szubjektum centrális helyének megkérdőjelezése a kötetben a testtől való elidegenedés abszurd képeiben ölt formát. A költemények jelentős része az emberi vagy állati testeket, szerveket tőlük szokatlan működés közben mutatja be: „Pénzt dobta a kalapba, és a férfi engedte/ hogy megsimogassák a púpját./ Aztán kiverte belőle a tejet, de már túl hideg volt...” (*Esti tej*, 16) Máskor az általában individuumból tételezett lények viselkednek úgy, mintha csupán organikus eredetű anyagok, testnedvek lennének – pontosabban szólva elmosódik az élő egyén és a belőle származó matéria közötti határ: „A rámszáradó gyenge/ nő mindenütt.” (*Fej*, 30) „Mérgező kisemlős vagyok. Nevetés közben felköhögnek.” (*Zoli meg én*, 19) Hasonlóképpen számolja fel ez a költészet a normalitás és anormalitás választóvonalát: a *Család* c. költemény beszélője például az anorexiát és a morális önpusztítást tematizálva a test rontását eredményező pszichés betegséget és a testek újratermelésének társadalmilag elfogadott intézményét nivellálja: „De ez is csak esetleges,/ mint egy család.” (43) Egyik másik versben az öncsonkítás – a saját kéz lerágása – ugyanolyan magától értetődő, természetes mozdulatként jelenik meg, mint amikor az ember lehajol, hogy elférjen a szárítókötél alatt – a kettő egymás alternatívája, az ember egyforma súllyal teheti meg bármelyiket. (*Kitépett búcsú*, 33)

Az emberhez mint erkölcsi és gondolkodó lényhez kötődő értékek kontingenciáját makacsul újra és újra felmutatva a *Bauxit* szövegei meglepően sokkolnak, olykor nevetésre fakasztanak – de az biztos, hogy ez a hatás nem jönne létre a humánus értékek valamifajta távoli visszfénye nélkül. A kötetből tudatosan kizárt humánium azonban csupán negatív lenyomatoként szemlélhető: talán ezért is lesz a kötet egyik többször is visszatérő motívuma a levetett kesztyűbáb. A metafizikai dimenzió hiányának ad formát az üres kesztyű: „egybe gyűjtve fekszünk, mint a/ kesztyűbábok. A kéz halott, siratjuk.” (*Költözés*, 58) Hasonló hiányként tételeződik az emberek közötti lelki kapcsolat is: amit egy személyközi viszony sikerességében vagy sikertelenségében pszichológiai, benső okokkal magyaráznánk, az Nemes Z. Márió költeményeiben – a létezés anyagi természetét gyakran képtelenül túlhangsúlyozó – fiziológiai okokra megy vissza: „Közel hajolok a lányhoz, de nem/ ugrik át a zsír.” (*Marnokocka*, 24) Van olyan vers, ahol az egyik legfontosabb emberi érzelem orvosi műtétként jele-

nik meg, miközben a költemény fikciója szerint az emberi test meglehetősen kiszolgáltatott állapotba kerül: „Ez az utolsó beöntés a szeretet előtt.” (*Puskin mellei*, 10) A *Bauxit* poétikája nem más, mint halálköltészet, amely lépten-nyomon a szerves anyag romlandóságára figyelmeztet minket.

Nemes Z. Márió szövegei azon dolgoznak, hogy a saját testünkhöz való megszokott viszonyt diszkurzív módon leíró metaforákat kikezdjék. Amit a költemény lebont – legyen az a dualista test-lélek felfogás vagy bármilyen hétköznapi, illetve fenomenológiai tapasztalat testünk és énünk határaitól –, annak a helyére nem kíván semmilyen koherens modellt bevezetni. A költő módszere ezért a szürrealista gag. A szöveg építkezése és a gyakran concettoszerű, látszólag előkészítetlen poén folyton kimozdítja az olvasót abból az értelemkonstrukcióból vagy narratívából, amelyet a költemények első néhány sora alapján esetleg össze tudna magának állítani. Az egymásból nem következő mondatok elliptikus összefűzése megkerülhetetlen alakzata Nemes Z.-nek; az eljárás pontosan ezért idézi fel a szürrealisták *cadavre exquis* (pompás hulla) nevű játékát, amelynek során több művész dolgozik ugyanazon a képen vagy szövegen, úgy, hogy az éppen sorra kerülő alkotónak a társa által készített, felismerhetetlenségig kitakart részletet kell folytatnia. Amint azonban a *Bauxit* bizonyítja, ennek az együttes alkotófolyamatnak az illúzióját a szerző egymagában is elérheti: „Mindenki összeszezsírozza magát örömeiben. Ez az utolsó beöntés a szeretet előtt. Nem akarok öreg férfiakat nézni, de nyolc után mindig megtörténik.” (*Puskin mellei*, 10)

A kötet világa mindenesetre nem mindig ilyen szélsőségesen széttartó elemekből épül fel, hiszen egyrészt a könyvben találunk szilárdabb narratív mag köré épülő költeményeket is, másrészt pedig számos visszatérő motívum segíti, hogy időről időre kirajzolódjanak előttünk annak a bizarr logikának a körvonalai, amelyek a szövegeket és a bennük megjelenő testeket működtetik. A kritikus olvasat mégis azt mutatja, hogy Nemes Z. szövegei akkor igazán hatásosak, amikor sikerül ellehetetleníteniük a mögöttük megbújó költői eljárások formalizálását. Ha ez nem valósul meg, az a szöveg kárára van. Így például ugyancsak kilóg a lóláb abban a szövegben, amelyik az őszinte elfogadásra épülő párkapcsolatok lehetetlenségét, a másik szükségképpen eltárgyiasulását azzal demonstrálja, hogy a lírai én az ellenkező nemű partnert egy nemi szervvel helyettesíti be: „Szeretnék egy kezét magamnak, mert tudnék vele mutogatni, de ha nem vagyok mohó, szeretnék még egy petefészket is. Beültetném a kocsiba, és azt mondanám, hogy a csajom.” (*Kormány*, 12) A szubjektumként elgondolt emberi lény és a szerves anyaghalmozatok csereszabatosága persze fontos gondolata a kötetnek, de ez nem menti fel a szerzőt az alól, hogy költői képeit ne receptszerűen állítsa elő. Ebben a fajta költészetben a pusztá behelyettesítés, az emberi test lefokozásának ez a direkt módszere poétikailag jóval terméketlenebbnek bizonyul, mint a kötet izgalmasabb verseiben látható személyesítő trükkök, amelyekkel a szerző inkább vállalja, hogy kockára teszi a szöveg érthetőségének bizonyos tartományait, mintsem bejáratott sémákkal dolgozzon.

Nemes Z. Márió a legtöbbször azonban nagyon jól elrejtí mandzsettáját, és ez így helyes. Képei erősek, és összehasonlíthatatlanul órá vallanak. Noha a költő igazán a több kijelentést összefűző szövegekben érzi elemében magát, időnként minimális terjedelemben is sikerül jelentőset alkotnia. Ijesztő az a feszültség, amelyet a *Nevelés* cím és az alatta olvasható, mindössze három sor között érzékelünk: „A kirakatban van egy láb./ Ketten öltöztetik./ Egy fiú meg egy lány.” (8) Ez a pár sor a lábhoz tartozó test, egyéniség hiányával Christian Morgen-

stern *A térd* c. ismert versének hátborzongatóan abszurd részletével is felveszi a versenyt: „A föld körül egy térd bolyong./ Egy térd és semmi más.” (Molnár Imre fordítása)

Az ilyen kivételesen jól sikerült költői pillanatok mellett a kötet másik erőssége a visszatérő motívumok játékában áll. Erre példa az a finom tematikus háló, amelyet a kötet az emberi test könnyen leváló, látszólag külsődleges alkotóelemei (kültakaró, haj, fog) köré sző: „Kilazulnak a fogaim. Ilyenkor fájdalom nélkül veszem ki őket. Ez boldoggá tesz. Elosztogatom a barátaimnak, akik rosszabb helyzetben vannak.” (*Fog*, 28) „A körmöt és a többi maradványt/ zacskóban gyűjtjük a vécé mellett.” (*Fehér és fekete*, 42) Ahogy a *John Malkovich* menet c. kultikus film sodró lendületű epikává tudta alakítani az analitikus elmefilozófiát foglalkoztató kérdéseket, Nemes Z. Márió megteremti a testünknek és énünknek a külvilággal érintkező határával kapcsolatos bioetikai diskurzus lírai változatát, miközben összefűzi azt a saját test szétoasztásának egyszerre kannibalisztikus és evangéliumi gyökerű toposzával. Ezzel kapcsolatos egy másik motívumrendszer, a táplálás. A *Bauxit*ban megjelenített testek diszfunkciónak összefüggésében már volt szó a tejről. Nos, a csecsemő, a kisállat, tehát a gyengébbik fél megetetése mint célját elveto tevékenység több helyütt is előkerül a kötetben, például a következő idézetben: „Aztán tejet öntök az álomnak, mégis átkúszik valaki jobba.” (*Kanál*, 18) Az álomnak, mint valami házi kedvencnek tejjel kedveskedni – frappáns kép arra a törekvésre, amelynek célja saját elménk kiszámíthatatlan játékainak uralása, és egyben valamilyen értéktelített állapot megvalósítása, amelynek híján a költészetben hagyományosan pozitív értékekkel felruházott álom „átkúszik” az arra érdemesebb elméjébe.

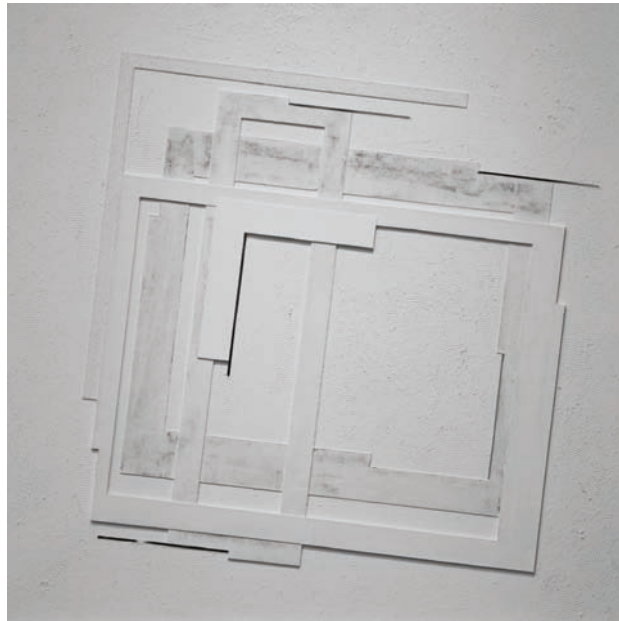
Hatalom és önmegvalósítás: két olyan fogalom, amelynek köszönhetően az alapvetően a test köré csoportosított kötetet tematikai sokszínűség jellemzi. A saját vagy a másik testen gyakorolt hatalom akár történelmi reáliákkal is kapcsolódhat, mint a *Raj* c. költeményben, amely már címével is megidézi az úttörők világát, és amelyben az erősebbeknek való kiszolgáltatottság élménye kap hangot: „Nem szabad hangosan beszélünk. A felnőttek megtiltották a rajnak.” (66) Ez a kiszolgáltatottság a *Regina népe* c. ciklusban a kórházi kezelés formájában jelenik meg, míg a kötet utolsó, *Kerti munka* c. egységében az ipari és a mezőgazdasági termeléshez asszociált – szintén egy gyászos történelmi reáliát megidéző – tenyésztés válik a testek feletti uralom tipikus megvalósulásává. A kötet címadó versében a természet industriális hasznosításának helyszíne, mint egy seb a tájon, a tömegsírok képzetét kelti: „Az ünnepi menet elér a homokbányába, ahol a kiválasztottak levágják és verembe gyűjtik a nők haját.” (*Bauxit*, 81) Nemes Z. Márió költői világában az olyan sérthetetlen szentségekként kezelt momentumok is rémületes és erőszakos víziók anyagául szolgálnak, mint amilyen az élet továbbadása, a szülés: „Akár/ a madarak a dobozban, melyek/ bosszúból szülnék.” (*Madárgyűjtemény*, 71)

Ha most meg kell vonnunk ennek az értékmentesnek és kegyetlennek tűnő költészetnek a mérlegét, óvatosan kell eljárunk. Első benyomásunk az lehet, hogy amennyiben megképződik a költeményekből egyfajta lírai én, ez csakis egy inhumánus szörnyeteg lehet. De még ha így van is, ezt árnyalják azok a versek, amelyek a magány hagyományos lírai témáját hangolják újra. A *Láb* c. versben, amely a két lábon járásnak a terhességre kifejtett káros hatását fejtegeti, a fiziológiai leírás mögött ott dereng némi elégikusság is: „A két lábra állt anya ártalma/ a koraszülés, és a szív,/ mely csüggeni kényszerül.” (23) Az értékmentes és az emberközpontú leírások közötti kétértelműség valószínűleg a „csügg” és a „csügged” szavak hasonlóságából, valamint a „szív” ambivalenciájából ered (húsdarab, illetve a lélek lakhelye). Erre

játszanak rá ezek a sorok is: „Mint aki örömet tanul,/ egyik kezében szív/ a másikban ellenhús.” (*Állatalakú szívek*, 22) Ha ezek felől a versek felől olvassuk újra a kötetet, világossá válik, milyen fájdalmas lemondások rejtőznek a lebomlásra ítélt emberi test elsőre reduktívnek tűnő poétikája mögött.

Nádas Péter *Párhuzamos történetek* c. művéről írott nagyszabású bírálatában (Holmi 2006/6) Radnóti Sándor arra figyelmeztet, hogy a test aprólékos megfigyelésére épülő, magát halálosan komolyan vevő beszédmód veszélyes csapdát rejt magában: a szerző akarata ellenére komikussá válhat a szöveg – talán éppen azért, tehetjük hozzá, mert a testünk megtapasztalása egy adott elbeszélői vagy lírai szemszögből nézve mégsem mindig annyira bizonyult, nem kínál egyforma intenzitással annyi problémát, mint azt a könyvtárnyi irodalomelméleti és filozófiai szakirodalom alapján gondolnánk, és így a redundáns fordulatoktól óhatatlanul modorossá válik a leírás stílusa. Ennek a csapdának Nemes Z. Márió elébe megy: kialakított egy olyan poétikát, amely a testről való beszédet a hiperrealizmusból az abszurdba, a szürreálisba viszi át. Költészete mégsem lesz idétlen játék. Sokkal inkább rejtett borzongást és ki nem törő hahotát idéző szóvarázs.

Förköli Gábor

MATZON ÁKOS: ABLAKOK